

Słownik

stereotypów
i symboli ludowych

Koncepcja całości i redakcja: Jerzy Bartmiński
Zastępca redaktora: Stanisława Niebrzegowska

Tom I

Kosmos

niebo
światła niebieskie
ogień
kamienie

Lublin 1996

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

Stały Zespół Redakcyjny

JAN ADAMOWSKI
JERZY BARTMIŃSKI (REDAKTOR)
GRAŻYNA BĄCZKOWSKA (DO ROKU 1990)
MAŁGORZATA BRZOZOWSKA
URSZULA MAJER-BARANOWSKA
STANISŁAWA NIEBRZEGOWSKA (ZASTĘPCA REDAKTORA)
JOANNA SZADURA

Współpracownicy

IZABELA BARTMIŃSKA, FELIKS CZYŻEWSKI,
ANNA KOPER, MARIA KOZIOL, BOŻENA LISEK,
WOJCIECH ŁYSIAK, JOLANTA MAĆKIEWICZ,
ANNA MARCISZUK, EWA MASŁOWSKA,
DONAT NIEWIADOMSKI, ANIELA STRZAŁKOWSKA,
ANNA TYRPA, MONIKA ŻUK

Recenzenci zeszytu

MARIAN KUCAŁA
ANDRZEJ MARIA LEWICKI

Projekt okładki

JERZY DURAKIEWICZ

Redakcja techniczna, skład, łamanie

ARTUR DROZDOWSKI

Korekty

JERZY BARTMIŃSKI, ARTUR DROZDOWSKI, EWA LIPSKA,
BEATA MAKSYMIOUK, ANNA MICHALEC,
STANISŁAWA NIEBRZEGOWSKA, MONIKA ŻUK

Praca finansowana ze środków Centralnego Programu Badań Podstawowych
„Polska Kultura Narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja” (1976–1990)
oraz Komitetu Badań Naukowych (1993–1995)

© COPYRIGHT BY WYDAWNICTWO UMCS, INSTYTUT FILOLOGII POLSKIEJ UMCS, LUBLIN 1996

ISBN 83-227-0901-3

WYDAWNICTWO UNIwersytetu MARIi CURIE-SKŁODOWSKIEJ
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 5, 20-031 Lublin, tel. (0-81) 37-53-02, 37-53-04

O „SŁOWNIKU STEREOTYPÓW I SYMBOLI LUDOWYCH”

1. Cel „Słownika”

„Słownik stereotypów i symboli ludowych” jest próbą rekonstrukcji tradycyjnego obrazu świata i człowieka – dokonaną metodami etnolingwistyki i folklorystyki. Obraz ten – utrwalony w języku, folklorze, obrzędach – stanowi klucz do poznania kultury, obecnej w niej pewnej postawy wobec świata i swoistej mentalności. Ludowe sposoby interpretacji rzeczywistości łączą realizm z mitologizacją, są antropocentryczne i etnocentryczne. Człowiek żyjący w tej kulturze nie jest wyobcowany ze środowiska, osamotniony, przeciwnie, pozostaje w „intymnym związku z całym pozaludzkim światem” [Pawluczuk 1978, s. 85]. Zwraca się do słońca, księżyca, gwiazd, ognia, rozmawia z kosmosem. Także kosmos przemawia do człowieka, objawia mu poprzez znaki tajemnice rzeczywistości niewidzialnej i wydarzenia czasu przyszłego. Dlatego wiele składników otaczającego świata nabiera znaczenia symbolicznego i prognostycznego. Stąd w tytule naszego „Słownika” dwa kluczowe słowa: „stereotypy” i „symbole”.

Przez „stereotyp” rozumiemy tu – najogólniej mówiąc – wyobrażenie przedmiotu uformowane w pewnej społecznej ramie doświadczeniowej i określające, czym przedmiot jest, jak wygląda, jak działa, jak jest traktowany przez człowieka itp. [Putnam 1975], zarazem wyobrażenie utrwalone w języku, dostępne poprzez język i przynależne do wspólnotowej wiedzy o świecie [SLSJ 1980]. Np. słońce jest darzone sympatią i swego rodzaju czcią, jest postrzegane nie tylko jako źródło światła i ciepła, ale też zadowolenia, radości, szczęścia; w jakiś sposób wciąż jest traktowane jako żywe, bo porusza się po niebie, *wschodzi* i *zachodzi*, mówi się o nim, że jest *złote*, w czym zawiera się nie tylko charakterystyka koloru, ale i wyraz subiektywnego stosunku człowieka do niego itd. Podobnie – opisowo i wartościująco – są zbudowane ludowe wyobrażenia księżyca, gwiazd, nieba, ognia, kamieni, wody, ziemi.

Przez „symbol” rozumiemy takie wyobrażenie przedmiotu, które jest traktowane jako reprezentant innego wyobrażenia w ramach większego układu znaków: słońce to w kulturze ludowej twarz lub oko Boga, który z wysoka patrzy na świat, to samo życie, dobro, doskonałość itp., a z drugiej strony jego emblematami, zastępnikami, są: jajko, wąż, dąb, gołąb, biedronka i inne, pozostające ze słońcem w mniej lub bardziej wyraźnych powiązaniach i przejmujące pewne jego cechy i funkcje.

Tradycja ludowa jest oparta na stereotypach i symbolach. Przekazuje obraz świata będącego – w najgłębszych swoich pokładach – harmonijną jednością rzeczy i ludzi.

2. Miejsce ludowości w kulturze narodowej

Kultura ludowa, folklor chłopski, regionalne gwary – stanowiły przez wieki podglebie kultury narodowej, czynnik inspiracji literackich oraz źródło zasilania języka ogólnonarodowego zarówno w jego wariacie potocznym, jak artystycznym. W dobie ekspansji kultury miejskiej – racjonalnej, stechnicyzowanej, – tradycja ludowa nie przestała być kulturą wciąż dużej części naszego społeczeństwa, pełni w kulturze narodowej rolę archiwum przechowującego pamięć źródła i ślady historycznej drogi, rolę czynnika stabilizującego tę kulturę w dobie szybkich zmian, a zarazem coraz wyraźniej przyjmuje na siebie rolę nową, mianowicie tła porównawczego i narzędzia określania grupowej tożsamości.

Kultura ludowa – jak każda kultura – jest fenomenem o wartości autonomicznej, zasługującym na osobne zainteresowanie. Ludowość w sensie typologicznym i historycznym pozostaje w bliskim związku z potocznością.

Potoczne wzorce myślenia i wnioskowania, scenariusze zachowań obejmujące zarówno wzory, jak bardzo konserwatywne zakazy, archaiczne i zarazem elementarne wyobrażenia o świecie, obecne m.in. w utartych formułach słownych, tworzą ważny pokład współczesnego języka i kultury narodowej. Funkcjonują jako archetypy wyobraźni zbiorowej i stanowią wyrazisty układ odniesienia dla koncepcji zracjonalizowanych, naukowych, wyznaczających elitarny poziom kultury.

Dla wielu współczesnych atrakcyjność tradycyjnej wyobraźni ludowej tkwi właśnie w jej „naiwności”, w połączeniu wiedzy i wiary w sposób bliski myśleniu poetyckiemu i potocznemu oraz wrażliwości i mentalności dziecka. Z tego punktu widzenia wiele ludowych wyobrażeń – piętnowanych z pozycji XVIII-wiecznego racjonalizmu jako „zabobon” – otwiera perspektywę na niejawną, podświadomą sferę naszej psychiki. Przy takim podejściu do ludowości prostota i „naiwność” połączone z mitologizacją i symboliką stają się kategorią estetyczną, należącą do dziedziny sztuki.

Założeniem autorów „Słownika” jest pokazanie tradycji ludowej, a nie potocznej, ogólnonarodowej, jednak tego ograniczenia nie traktujemy dogmatycznie. Granica między tym, co ludowe, a tym co ogólnonarodowe, nie była i nie jest ostra. Przeciwnie, obie sfery kultury narodowej od dawna wzajemnie się przenikały. Historycznie biorąc polszczyzna ogólna uformowała się w okresie XIV–XVI w. na podłożu dialektów ludowych, a w późniejszym wielowiekowym procesie zapożyczeń i przenikania uczestniczyły zarówno pojedyncze wyrazy i pojęcia, jak też frazemy, frazeologizmy, przysłowia, oraz motywy, wątki, a także całe teksty.

Dobrych przykładów przełamywania granicy ludowości w stronę obiegu ogólnospołecznego dostarczają takie gatunki folkloru, jak przysłowie i kołęda. Można wskazać teksty typowo ludowe (przysłowie *Trudno w przetaku wodę nosić*, kołęda *Z tamtej strony dwora*) i wyraźnie nieludowe (przysłowie *Białogłowski trunek – woda lub taziuberek*, kołęda *Apokaliptyczny Baranku*), ale większość utworów – przysłów i kołęd – ma obieg powszechny i zamykanie opisu w granicach jednego środowiska społecznego byłoby zabiegiem sztucznym. Znawca literatury i folkloru, Julian Krzyżanowski, redagując „Nową księgę przysłów polskich” (t. 1–3, Warszawa 1969–1972) przysłowia gwarowe słusznie pomieścił w jednym szeregu z literackimi. Do tej tradycji badawczej chcemy w naszym opracowaniu nawiązać.

3. Adresat „Słownika”

Słownik jest adresowany do wszystkich miłośników tradycji, do osób zainteresowanych językiem i kulturą w ogóle, zaś polską kulturą – ludową i narodową, polskim językiem i polskim folklorem – w szczególności.

Adresatem „Słownika” są też językoznawcy, folklorysty i etnolodzy. Chcielibyśmy, żeby stanowił dla nich pomoc w studiach historyczno-porównawczych, zwłaszcza sławistycznych, a także wszelkich studiach porównawczo-kontrastywnych. Kierujemy „Słownik” do badaczy stylistyki, semantyki, tekstologii, gatunków mowy.

Mamy nadzieję, że będzie on interesujący dla nauczycieli podejmujących program dziedzictwa kulturowego w regionach.

4. Etnolingwistyczny charakter opracowania

„Słownik” oparty jest na zapisach dialektologów, folklorystów i etnografów. Pierwsi zapisywali słowa i wypowiedzi (doraźne i kliszowane), drudzy zwłaszcza reprodukowane w społecznym obiegu teksty pieśni, bajek, przysłów, zamówień magicznych itd., trzeci – opisywali (w ostatnich latach głównie interpretowali) zachowania, obrzędy, praktyki, wierzenia. W „Słowniku” wprowadzamy opis zintegrowany, który odpowiada wymogom etnolingwistyki rozumianej jako lingwistyka antropologiczna.

W „Słowniku” podjęto pewne tradycyjne problemy folklorystyki, zwłaszcza związane z centralnym problemem tekstu (powtarzalnego, ustabilizowanego, kliszowanego) i jego wariantywności w procesie komunikacji kulturowej, w udokumentowanych przez zbieraczy przekazach. Folklorem jest dla nas – najkrócej mówiąc – ustna twórczość słowna uwikłana w zrytualizowane sytuacje i zachowania, oparta na społecznie ustalonej wiedzy o świecie i systemie wspólnie wyznawanych wierzeń i wartości. Teksty folkloru są powtarzalne, kliszowane. Traktujemy je jako jednostki kodu językowo – kulturowego i próbujemy je grupować wedle klucza tematycznego w granicach ustalonych gatunków.

Zastosowano do analizy tekstów folkloru niektóre pojęcia językoznawcze. Nawiązano zwłaszcza do koncepcji zdania minimalnego, tj. zdania samodzielnego pod względem semantycznym i zawierającego tylko pozycje obligatoryjne, konieczne [Karolak 1984, 13; Polański 1980]. Pojęcie to daje dobry punkt wyjścia przy szukaniu sposobu zapisu motywów folklorystycznych (szczegółowiej o tym w punkcie 8. *Jednostki opisu w „Słowniku”*).

Z drugiej strony – grupując pod jednym hasłem leksykalnym różne motywy i teksty, „Słownik” dostarcza folklorystę narzędzia systematyki przekazu, a także materiału do badania specyfiki poszczególnych gatunków oraz różnic między folklorem a nie-folklorem (tekstami doraźnymi, użytkowymi, potocznymi).

Etnolingwistyczny charakter naszego „Słownika” polega jednak przede wszystkim na ujmowaniu języka w kontekście kultury, a więc w konsekwencji na wyjściu poza dane czysto językowe (leksyka, semantyka, które oczywiście są podstawą „Słownika”), na uwzględnieniu użycia języka, na sięgnięciu do utrwalonych społecznie wierzeń i praktyk, tworzących p r z y j ę z y k o w y (nie: pozajęzykowy) kontekst wypowiedzi słownych, a nawet na wykorzystaniu (co prawda tylko fragmentarycznym) informacji z zakresu ludowej sztuki plastycznej (zdobnictwa, malarstwa). Krótko mówiąc –

etnolingwistyczny jest sposób rozumienia przedmiotu hasłowego będącego obiektem opisu w naszym „Słowniku”. O gatunkowym zróżnicowaniu obrazu przedmiotów hasłowych szerzej mowa w punkcie 14. *Źródła i ich zróżnicowanie gatunkowe.*

5. Plan całości

Przyjmujemy dla „Słownika” układ tematyczny. Cały ludowy obraz świata i człowieka przedstawimy w „biblijnym” porządku stwarzania, poczynając od przyrody, a kończąc na człowieku, kulturze i kategoriach porządkujących świat. Ta kolejność zbiega się w dużym stopniu z rosnącą złożonością semantyczną haseł. Odstępstwem od biblijnego szyku jest tylko umieszczenie religii nie na początku, lecz przy końcu szeregu.

„Słownik” obejmie następujące działy tematyczne:

- I. Kosmos.
- II. Rośliny.
- III. Zwierzęta.
- IV. Człowiek.
- V. Społeczeństwo.
- VI. Religia. Demonologia.
- VII. Czas. Przestrzeń. Miary. Kolory.

Taki układ działowy nie przesądza jednak z góry technicznego podziału na zeszyty, gdyż ten ostatni musi zależeć od jakości i bogactwa zebranego materiału oraz możliwości wykonawczych zespołu. Niektóre hasła wymagają pracy wielomiesięcznej, a nawet wieloletniej. Część haseł stała się tematem prac magisterskich i doktorskich.

6. Rodzaje i układ haseł

„Słownik” jest pomyślany jako intensywny, a nie ekstensywny, tzn. przedstawia szczegółowiej wybrane, ważne hasła, dając ich „portrety” językowo-kulturowe, a nie skrótowo i pobieżnie wszystkie hasła wyrazowe, pojawiające się w badanych tekstach ludowych.

Wprowadzamy trzy rodzaje haseł: I, II i III stopnia. Różnią się one układem, a przede wszystkim kompletnością i samodzielnością.

Hasła I stopnia obejmują całe pola semantyczne – „kamienie”, „gwiazdy” oraz podstawowe hasła takie jak „słońce”, „księżyc”, „ogień”. W ich skład wchodzi wszystkie założone dla opracowania człony (eksplikacja, dokumentacja, bibliografia).

Hasła II stopnia są podporządkowane hasłom dużym i uszczegóławiają je: „wschód słońca”, „zachód słońca”, „zaćmienie słońca”, fazy księżyca, „zaćmienie księżyca”, „drogie kamienie”, „biały kamień” itp.

Hasła III stopnia to hasła małe, poniekąd przyczynkowe; przynoszą one uszczegółowienie haseł podstawowych: dużych i średnich, np. w polu „gwiazdy” – „Gwiazda Kłosu Pszenicznego”, w polu „drogie kamienie” – „alabaster”, „rubin” itp. Wyodrębniamy takie małe hasła dla ich walorów kulturowych, jako wymowne ilustracje ludowego widzenia świata nie zmierzając bynajmniej do kompletności zestawu. Ich budowa jest uproszczona w stosunku do przyjętego modelu opisu.

Układ materiału w „Słowniku” wedle pól leksykalno-semantycznych pozwala una-

ocnić hierarchię haseł poprzez ich odpowiednie pogrupowanie. Dodatkowo odpowiednie hasła łączą się w stosownych miejscach odsyłaczami.

Indeks alfabetyczny (w zamykającym tom zeszycie) ma – poza ułatwieniem w dotarciu do haseł ułożonych niealfabetycznie – pozwolić czytelnikowi znaleźć ewentualnie dalsze interesujące go jednostki nie będące hasłami, ale uwzględnione gdzieś w „Słowniku” w funkcji eksplikacyjnej.

7. Budowa hasła

„Słownik” zgodnie z propozycją przedstawioną po raz pierwszy w zeszycie próbnym [SLSJ 1980] wprowadza specjalny układ materiału, polegający na wyodrębnieniu dwu części – eksplikacyjnej i dokumentacyjnej w obrębie poszczególnych artykułów hasłowych. Części te są powiązane odsyłaczami numerycznymi.

Część nazwana „eksplikacją” podaje w postaci zdań definicyjnych ustabilizowane charakterystyki, jakie otrzymuje przedmiot hasłowy w tradycji ludowej i jakie pozwalają odtworzyć jego językowo-kulturowy obraz. Ta część ma układ fasetowy. Jest adresowana do szerszego kręgu czytelników.

Część dokumentacyjna zawiera przede wszystkim wybrane cytaty z ludowych tekstów (niekiedy – streszczenia, omówienia itp.), w których wystąpiło hasło, a nadto zwykle zapisane przez autorów w postaci syntetycznej nadbudowane nad cytatami „motywy”. Motywy te są schematycznie zapisywane bądź to w metajęzyku badacza, którym jest polszczyzna ogólna (wtedy używamy w nagłówkach tłustej antykwy), bądź to mają postać przytoczeń (wtedy używamy w nagłówkach tłustej kursywy). Podajemy w miarę systematycznie warianty tych motywów w badanych źródłach. Przyjęte rozumienie wariantu, wersji, motywu tekstowego (tekstu), omówiono szerzej gdzie indziej [Bartmiński 1990]. Ta część artykułu hasłowego jest przeznaczona dla czytelników głębiej zainteresowanych ludową tradycją i ludową sztuką słowa.

Celem dokonanego podziału hasła na dwie części jest oczywiście także oszczędność miejsca (jeden zapis w dokumentacji może być kilkakrotnie przywoływany przy eksplikacji bez konieczności powtarzania go); chodziło przy tym również o otwarcie nowych możliwości oglądu materiału np. pod kątem wariantowości motywów w ramach wyróżnianych segmentów, ich powtarzalności w obrębie poszczególnych gatunków, a także pokazanie semantycznego zróżnicowania między wyróżnionymi gatunkami tekstów.

Zasady podziału na części eksplikacyjną i dokumentacyjną są w pewnym stopniu umowne. Frazeologizmy (jako jednostki quasi-leksykalne o silnie stabilizowanym kształcie językowym) notujemy tylko w eksplikacji, gdyż powołanie się na nie i tak wymaga każdorazowo ich cytowania w całości. Z diametralnie przeciwnych względów też tylko w eksplikacji umieszczamy informacje o wierzeniach i zachowaniach, bo te z kolei – zapisywane przeważnie przez etnografów językiem ogólnopolskim, a nie w wersji ludowej (dla nas kanonicznej) – poddają się streszczaniu przez redaktorów hasła bez naruszania istotnych cech.

Dokumentacja zawiera przede wszystkim ludowe teksty kliszowane, tj. stabilizowane pod względem struktury semantycznej i/lub formalnej i powtarzające się w obiegu społecznym. Umieszczamy w „Słowniku” takie teksty, które zostały w badanych materiałach zapisane przynajmniej dwa razy (kryterium statystyczne) i/lub

take, które zawierają znaczące kulturowo informacje o przedmiocie hasłowym (kryterium ważności kulturowej).

8. Jednostki opisu w „Słowniku”

Podstawowymi jednostkami prezentowanymi w SSiSL nie są wyrazy (jak w słownikach językowych) ani odpowiadające im realne przedmioty (jak w encyklopediach), lecz semantyczne korelaty stojące pomiędzy wyrazami i przedmiotami, inaczej mówiąc – społeczne wyobrażenia przedmiotów. Słownik ma charakter ideograficzny. Zakładamy, że owe wyobrażenia są dostępne poprzez dane zawarte w języku i w tekstach, a także (co wychodzi poza dotychczasowy wzorzec słownika językowego) poprzez zapisy wierzeń i opisy zachowań. Wyobrażenia te – odpowiadające znaczeniu w pewnym rozumieniu tego terminu – mają charakter stereotypowy i zwykle symboliczny. Razem ze słownictwem, gramatyką i zespołem reguł pragmatycznych składają się na językowy obraz świata badanej kultury.

„Słownik” reprezentuje zatem podejście onomazjologiczne i ideograficzne (od przedmiotów i znaczeń do nazw), a nie semazjologiczne (od nazw do ich znaczeń). Nie przeszkadza to wydzieleniu w obrębie niektórych haseł powiązanych ze sobą relacjami metonimicznymi wariantów hasłowego wyobrażenia, np. pod hasłem „słońce”: ‘ciało niebieskie’, ‘blask, światło’, ‘miejsce oświetlone’, ‘pogoda słoneczna’.

„Słownik” oczywiście podaje także materiał leksykalny, tj. podstawowe nazwy i ich synonimy. Notowane są także derywaty i użycia przenośne nazwy podstawowej, np. przy słońcu wyrażenia typu *na słońcu (coś położyć)*, *za słońca (pracować)*, *nastłoneczniony* ‘jasny’ itp. – diagnozujące zróżnicowania semantyczne. Nazwy stanowią tylko jeden z członów pełnej eksplikacji.

Ekspozowane w „Słowniku” są połączenia wyrazów i połączenia znaczeń, pokazuje się całą rozbudowaną wielokierunkowo (i wielopoziomowo) kombinatorykę hasła z uwzględnieniem wielu pełnionych przez hasło ról semantycznych (o czym niżej). Odpowiada to rozumieniu tytułowego pojęcia „stereotypu” jako ustabilizowanego połączenia jednostek semantycznych i/lub formalnych [SLSJ 1980].

Ekspozowanymi połączeniami wyrazów – i zarazem minimalnymi tekstami, przeważnie jednozdaniowymi – są przysłowia.

Podstawowa dla naszego „Słownika” jest płaszczyzna semantyczna, a nie formalna. Jak wiadomo, między tymi płaszczyznami nie ma adekwatności: w historycznym rozwoju wyrażenia wielowyrazowe podlegają scalaniu, przyjmują status znaków prostych o zintegrowanej strukturze i globalnej wartości znaczeniowej [Piermiakow 1970, Lewicki 1976, Bartmiński 1980a, Chlebda 1991].

Patrząc z punktu widzenia relacji treść – forma, uwzględniamy więc w „Słowniku” zarówno topikę, jak formuły i idiomy [Bartmiński 1985, s. 51–53].

Topikę stanowią połączenia czysto semantyczne, którym odpowiada zmienna jeszcze forma językowa, np. „człowiek po śmierci wraca do łona ziemi”, „księżyc jest pośrednikiem między zakochanymi”, „okadzanie dymem z palonych ziół chroni przed złem”, „ognia nie należy pożyczać” itp. Topika wraz ze zrytualizowanymi zachowaniami i praktykami tworzy kontekst kulturowy relawantny dla komunikacji językowej.

Formuły są ustabilizowanymi połączeniami semantyczno-formalnymi, tj. mającymi przyjętą formę werbalizacji, jak frazeologizmy czy przysłowia typu: *matka ziemia; jasne jak słońce; wyć jak pies do księżyca; Nie ma dymu bez ognia; Rozstąp się, ziemio; Gaśnie księżyc przed słońcem; Drobnie gwiazdy giną od księżyca; Czym głębsza woda, tym ciszej płynie.*

Idiomy to połączenia wyrazowe z zatartą podzielnością semantyczną, zuniwerbizzate, takie jak *typ spod ciemnej gwiazdy, wieszać psy na kimś, głupi jak but (z lewej nogi).*

Topika w następstwie wielokrotnego powtarzania ujednocila swój kształt słowny i przechodzi w ustabilizowane formuły, przy czym stabilizowanie się formy wewnątrz dwu- a tym bardziej wieloczłonowych motywów przechodzi przez różne etapy i może obejmować w nierównym stopniu poszczególne składniki. Aby choć w przybliżeniu oddać to ogromne zróżnicowanie przyjęto elastyczną konwencję zapisu motywów z członami wyróżnianymi kursywą, np. „*Bóg postanowił niebo i ziemię*”, „*Bóg stworzył niebo i ziemię*”, „*Do miesiąca wędruje gwiazda, do chłopca – dziewczyna*”. Przy członach wymieniających się w tym samym kontekście stosujemy zapis ze znakiem alternatywy: „*Bóg postanowił/stworzył niebo i ziemię*”.

Wielkość jednostek semantycznych nie jest określona z góry. Jednostką taką nie jest tylko wyraz czy zdanie, jest nią raczej cała wypowiedź, cały tekst, a więc ciąg zdań z obudowującą go ramą tekstową („kwalifikatorem tekstowym”), która nadaje mu komunikatywną funkcję [Bartmiński, Tokarski 1986], a nawet tekst wraz z kontekstem sytuacyjnym i tłem wierzeniowym [SLSJ 1980, s. 16].

Nasuwa się uzasadniona wątpliwość, czy jest możliwe zbudowanie słownika obejmującego tak różnorodne jednostki? Czy wprowadzenie do słownika tekstów nie przekształca go w antologię utworów ludowych – zagadek, przysłów, pieśni itd?

Otóż – po pierwsze – nasz „Słownik” zawiera tylko wybrane hasła.

Po drugie – ograniczamy materiał do ustabilizowanych segmentów tekstu, do motywów tematycznych „wędrownych”, stanowiących rodzaj luźnych „morfemów”, z których wykonawcy komponują wątki o zmiennej trwałości.

Po trzecie – repertuar tekstów przynależnych do folkloru jest ograniczony: około 1500 zagadek (w zbiorze Folfasińskiego); około 2500 wątków bajkowych (w zestawieniu Krzyżanowskiego), około 6 tysięcy przysłów zróżnicowanych tematycznie (wg obliczeń S. Świrki, NKPP IV, s. 20), kilkanaście tysięcy pieśni (choć repertuar pieśniowy jednego regionu, jeśli nie liczyć licznych wariantów, oscyluje w granicach 1 tysiąca utworów). Podobnie policzalne są inne gatunki. Ułożenie „słownika tekstów” jest zatem całkowicie możliwe i wykonalne. Przewidujemy opracowanie w przyszłości osobnej antologii tekstów, która będzie stanowić swoiste przedłużenie „Słownika”.

9. Metody definiowania (eksplikowania) haseł

Zastosowana w „Słowniku” metoda definiowania, nazwana „definicją kognitywną”, została zaproponowana przez J. Bartmińskiego w zeszycie próbnym „Słownika” [SLSJ 1980] i rozwinięta w kilku dalszych artykułach [Bartmiński 1984, 1988, 1990, 1995; Bączkowska 1986, 1988, Czyżewski 1988, Koziół 1989, Mazurkiewicz 1990, Niebrzegowska 1990, 1992, Adamowski 1990, 1991, 1992, Masłowska 1990, Maćkiewicz 1990, Majer-Baranowska 1988, 1993, Koper 1993, Szadura 1995]. Nawiązuje ona do kon-

cepcji definicji „uwikłanej” („aksjomatycznej”, „definicji przez postulaty”) [Ajdukiewicz 1965, s. 79–82] i koncepcji definicji cząstkowych, rozwiniętej pod wpływem prac R. Carnapa i L. Wittgensteina [Pawłowski 1978, Koj 1964, 1969]. Szczegółowa prezentacja definicji kognitywnej jest zawarta w osobnym artykule [Bartmiński 1988c].

Podstawową jednostką definicyjną jest zdanie (jego równoważnik), a nie nazwa odnosząca się do izolowanej cechy. Zdania definicyjne są w eksplicacjach haseł układane w zespoły jednorodne z jakiegoś punktu widzenia, tworzące swoiste kategorie. Wprowadzony w 1980 sposób porządkowania zdań definicyjnych wedle kategorii semantycznych (aspektów, faset), stanowiący podstawę dla odtworzenia podmiotowych sposobów profilowania, znalazł oparcie w pracach A. Wierzbickiej [Wierzbicka 1985] oraz w opracowaniach moskiewskiej szkoły etnolingwistycznej [Nikitina 1992, Tolstaja 1995 i in.]

Staramy się budować eksplicacje tak, by zarówno w aspekcie formalnym, jak i treściowym spełniały warunek adekwatności wobec badanego materiału, tj. modelowały sposób widzenia przedmiotu przez nosiciela kultury ludowej. Przez adekwatność formalną rozumie się odwzorowanie w samej strukturze eksplicacji tych relacji, które między składnikami treści słowa ustala świadomość nosiciela języka. Adekwatność treściowa to jakość konkretnych charakterystyk przypisywanych przedmiotowi przez tegoż nosiciela.

10. Fasety i ich symbole stosowane w „Słowniku”

- = Nazwa z uwzględnieniem jej różnych znaczeń i odniesień; **derywaty, synonimy, kohiponimy**.
- ↑ **Hiperonim**: hasło nadrzędne wobec analizowanego, np. dla *rozmarynu* – *ziele*, dla *konia* – *zwierzę*, dla *kochać* – *czuć* itd.
- ↓ **Hiponim**: hasło (hasła) podrzędne, np. dla *konia* – *ogier/watach* i *kobyła*.
- + **Kolekcja**: z jakimi innym przedmiotami przedmiot hasłowy współwystępuje w jednym miejscu i czasie na zasadzie pełnienia jakiejś wspólnej funkcji. Tworzenie kolekcji – jak pokazali Piaget i Wygotskij – jest operacją raczej praktyczną niż intelektualną, inną niż proces abstrahowania i tworzenia pojęć ogólnych [Dej 1978, Bartmiński 1990].
- ↔ **Opozycje**, tj. „antonimy” na poziomie ponadleksykalnym (znaczeń naddanych); opozycja może być ustalana między różnymi jednostkami, m.in. takimi, które w systemie leksykalno-semantycznym języka pozostają w relacji współrzędności (np. *słońce* : *księżyc* : *gwiazdy*).
- × **Pochodzenie**: (a) z czego pochodzi przedmiot hasłowy, (b) co pochodzi od przedmiotu hasłowego.
- ⊕ **Wygląd**.
- **Właściwości** nie związane z wyglądem przedmiotu hasłowego.
- ☆ **Części**, z jakich składa się przedmiot hasłowy.
- ⦿ **Ilość**: w jakich ilościach występuje przedmiot hasłowy.
- **Czynności, procesy, stany**, jakie wykonuje (jakim podlega, w jakich jest) przedmiot hasłowy.
- **Działania sprawcze**.

- ♥ **Przeżycia:** co przeżywa przedmiot hasłowy.
- ☐ **Przyczyna:** przedmiot hasłowy jako przyczyna czegoś.
- ☒ **Skutek:** przedmiot hasłowy jako rezultat, wynik, skutek czegoś.
- ♦ **Obiekt:** przedmiot hasłowy jako obiekt oddziaływania.
- ◇ **Adresat, rozmówca:** przedmiot hasłowy jako adresat wypowiedzi i/lub rozmówca.
- ♣ **Zastosowanie, użytek, narzędzie.**
- △ **Lokalizacja, lokalizator:** (a) lokalizacja przedmiotu hasłowego, (b) przedmiot hasłowy jako miejsce lokalizacji czegoś.
- ∞ **Czas:** (a) tło czasowe przedmiotu hasłowego, (b) przedmiot hasłowy jako tło czasowe czegoś.
- ♠ **Przepowiednie.**
- ≈ **Ekwiwalencje kulturowe, wewnątrz- i międzytekstowe przedmiotu hasłowego,** np. koń i samochód w praktykach wróżebnych dzieci, rozmaryn i ruta jako kwiaty do wieńca panny itp. Relacja ekwiwalencji jest też sygnalizowana przy poszczególnych kategoriach.
- ✱ **Symbolika:** (a) symbole przedmiotu hasłowego, (b) przedmiot hasłowy jako symbol czegoś.

Wyszczególnione fasety mają w „Słowniku” swoje znaki graficzne, pozwalające na łatwe wynajdywanie odnośnych fragmentów hasła. Przewidujemy także jeden znak dodatkowy o funkcji ogólnej, dla mniej typowych albo mniej częstych aspektów, znakiem tym jest zaciemnione kółeczko – ●.

Przyjęta siatka rozróżnień semantycznych ma wartość podwójną: (1) daje wgląd w strukturę poznawczą haseł; (2) pozwala – jak współrzędne geograficzne na mapie – na łatwe operowanie materiałem, jego analizę i porównywanie.

Propozycja kategoryzacji jest oparta na żywotnej wciąż tradycji istniejącej w logice i językoznawstwie (zwłaszcza w słowotwórstwie, składni i semantyce) [Fillmore 1968, Apresjan 1980, Wierzbicka 1985, 1993, Tokarski 1988c, Nikitina 1992]. Tradycja ta sięga Arystotelesa; wyróżnione przez niego kategorie były wynikiem nie apriorycznej spekulacji, lecz rezultatem obserwacji stosunku zwykłego śmiertelnika do otaczającego świata. Nawiązuje do nich współczesna semantyka kognitywna.

11. Zakres czasowy „Słownika”

Materiał podawany w „Słowniku” pochodzi zarówno z zapisów współczesnych, przeważnie dokonywanych w terenie (w latach 1960–1996) przez autorów i współpracowników „Słownika”, jak też z publikacji dawniejszych, dokumentujących stan folkloru i kultury ludowej w wieku XIX i wcześniej. W związku ze znaczną chronologiczną rozpiętością zapisów wynikł problem wewnętrznej spójności (czy raczej niespójności) prezentowanego obrazu świata. W zgromadzonych tekstach (zwłaszcza tekstach sfolklorizowanych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie) współwystępują elementy przynależne do różnych stadiów czasowych, do różnych „formacji kulturowych”.

Zjawisko „polistadialności” folkloru (by użyć sformułowania E. Mieleńskiego) dobitnie ilustrują współczesne „Relacje o kosmosie” zebrane w okolicach Biłgoraja w roku 1984 przez zespół lubelski (opublikowane w „Etnolingwistyce” t. 2, 1988,

s. 95–149). Dobrze zachowany przekaz archaicznego mitu dualistycznego o stwarzaniu świata przez dwóch kreatorów, Boga i Diabła, z ziaren ziemi wydobytych z dna morza, wyobrażenie błękitu nieba jako powłoki okrywającej świat, a słońca jako promienia z wypełnionego światłem nieba, spotyka się tu ze schrystianizowanymi modlitwami do ognia i księżyca, z objaśnieniami grzmotów jako strzałów oddawanych przez św. Eliasza za diabłem, z zapożyczonymi z Biblii opowieściami o zatrzymaniu słońca na niebie, by zwycięska bitwa (Sobieskiego z Turkami, w nowszych przekazach – Piłsudskiego z „Moskalami”) mogła zostać zakończona, i czysto chrześcijańskimi obrazami nieba, piekła i czyścica oraz Matki Boskiej jako Jutrzenki, wreszcie wszystkie te tradycyjne elementy ludowej wizji świata pojawiają się razem z nowoczesnymi tłumaczeniami piorunów i błyskawic jako wyładowań elektrycznych, z obrazem Ziemi jako kuli oświetlanej przez słońce itd. Przyjęliśmy w związku z tym jako zasadę datowanie zapisu poszczególnych informacji oraz szerokiego operowania kwalifikatorami gatunkowymi. Przy źródłach czasopiśmienniczych wpisujemy w metryczkę rok wydania pisma, w przypadku własnych materiałów terenowych (TN) podajemy rok zapisu.

12. Zakres geograficzny „Słownika”

Pod względem geograficznym „Słownik” obejmuje cały teren etniczny polski oraz poniekąd też środowiska Polaków mieszkających poza tym terenem, głównie na wschodzie. Jeśli były wątpliwości z określeniem narodowej atrybucji materiałów rozstrzygaliśmy je na rzecz włączenia ich do „Słownika”. Zgodnie z wymogami dialektologii i folklorystyki przywiązujemy dużą wagę do lokalizacji danych. Informacje geograficzne wpisujemy też w skróty źródeł.

Tam, gdzie kwalifikatory geograficzne wprowadzają sami autorzy haseł, ograniczamy się do informacji uogólnionych, preferując ogólne nazwy regionów „Kaszuby”, „Wielkopolska” „Krakowskie”, „Podlasie” itp. kosztem mniej czytelnych nazw szczegółowych (choć i takie informacje wypadało niekiedy zachować). Dane cytowane z czasopism otrzymują informację geograficzną w spisie źródeł. Np. czytelnik znajdujący w dokumentacji cytaty opatrzone metryczką „ZWAK 1885/18” i zainteresowany tym, skąd zapis pochodzi, może zajrzeć do *Źródeł i opracowań*, gdzie podano informację o lokalizacji materiału (Pińczowskie). Jeśli w tekście zbiega się wiele metryczek, podajemy je w stałej kolejności: od północnego zachodu ku południowemu wschodowi (za przykładem „Słownika gwar polskich” PAN).

13. Zasięg etniczny „Słownika”

W „Słowniku” prezentujemy materiał polski. Nie dlatego, że „Słownik” jest dziełem polonistów, ale głównie dlatego, że przyjęta metoda – intensywna, a nie ekstensywna – nadaje się tylko do materiału względnie jednorodnego. Recenzent „Zeszytu próbnego SLSJ”, Anton Hönig [1981], podkreślał jednak, że możliwe – i celowe – byłoby opracowanie podobną metodą innych tradycji narodowych, co pozwoliłoby na metodyczne analizy porównawcze i kontrastywne, mające zresztą okazałe tradycje naukowe.

Ograniczenie się do materiału polskiego wynika też z przyjętej przez nas zasady historyzmu. „Słownik” chce respektować historyczne uwarunkowania i specyfikę tradycji narodowej.

Równocześnie zdajemy sobie sprawę z niemożliwości i niebezpieczeństwa izolowania tego, co polskie, od wspólnego dziedzictwa słowiańskiego, indoeuropejskiego, chrześcijańskiego; dlatego niektóre (dłuższe) artykuły poprzedzamy wstępami, w których tło porównawcze dla materiału polskiego jest (skrótowo) przywoływane.

Potwierdza się opinia, że kultura ludowa jest uniwersalna w stopniu znacznie wyższym niż nasza kultura narodowa.

Najbliższe nam tło kulturowe słowiańskie zakreślamy korzystając z prac polskich – zwłaszcza Kazimierza Moszyńskiego, autora monumentalnej „Kultury ludowej Słowian” – oraz gruntownych publikacji etnolingwistycznej szkoły moskiewskiej, z prac W. W. Iwanowa, W. Toporowa, studiów Nikity Iljicza oraz Swietłany Michajłowny Tołstojów i grupy ich współpracowników, słowników „Slavjańskie drevnosti” pod red. N. I. Tołstoja (t. 1, Moskwa 1995), „Slavjanskaja mifologija” (1995) i innych.

14. Źródła i ich zróżnicowanie gatunkowe

Dokumentacja, na której opiera się „Słownik”, pochodzi z zapisów drukowanych (jednym z nich były „Dzieła wszystkie” Oskara Kolberga zawierające 55 tomów materiałowych) i własnych badań terenowych zespołu etnolingwistycznego UMCS. Zob. zestawienie *Źródeł i opracowań*.

Materiały przytaczane w „Słowniku” są zróżnicowane gatunkowo i to zróżnicowanie jest metodycznie pokazywane w części dokumentacyjnej. Za podstawę opisu dyferencjacji gatunkowej przyjęto systematykę zawartą w książce „Folklor, język, poetyka” [Bartmiński 1990, s. 17–23], konieczne okazało się jednak wprowadzenie pewnych uzupełnień i modyfikacji.

Gatunkiem uwzględnionym najbardziej systematycznie są (1) pieśni ludowe, bowiem dysponowaliśmy kompletną kartoteką słowoform dla pieśni i ludowych tekstów wierszowanych, zawartych w „Dzieliach wszystkich” Oskara Kolberga (t. 1–55). Teksty te zostały na potrzeby naszego „Słownika” z całości wpisane do pamięci komputera, skąd potrzebne dane wydobywano za pomocą klucza leksykalnego. Cały ten zbiór liczy około dwóch milionów słowoform.

Prozatorskie teksty Kolbergowskie (bajki, gadki, legendy, zapisy praktyk i wierzeń i in.) eksцерpowano ręcznie.

W „Słowniku” sięgnęliśmy jednak także po niekolbergowskie teksty zarówno pieśniowe, jak i niepieśniowe. W efekcie uwzględniono poza pieśniami także (2) grupę źródeł prozatorskich, (3) różnego typu zapiski dialektologiczne, (4) opisy obrzędów, zwyczajów i praktyk, (5) zapisy wierzeń ludowych.

Lista gatunków uwzględnionych w „Słowniku” obejmuje doraźnie tworzone ludowe wypowiedzi potoczne, ludowe przekazy „wiedzy społecznie cennej” (wedle sformułowania Rocha Sulimy), reproduktowane z pamięci stabilizowane teksty artystyczne (folklor w węższym sensie). Dochodzą do tego relacje badaczy (podawane w języku ogólnym, literackim) na temat ludowych wierzeń i praktyk. Siegnęliśmy też do pisanej poezji chłopskiej, która stanowi prawdziwy skarbicz doniosłych kulturowo motywów, artykułowanych indywidualnie, ale w silnym powiązaniu z tradycją, nierzadko w piękny sposób.

Materiał w przyjętych grupach gatunkowych jest przytaczany i zestawiany wedle motywów i ich wariantów.

Kolejność gatunków w dokumentacji jest względnie stała. Na początku umieszczamy „małe formy”, jak zagadka, przysłowie, rymowane przepowiednie pogody (bardzo liczne przepowiednie nierymowane podajemy skrótowo w eksplikacji); potem formy poezji magicznej: zamawiania, zamówienia i zaklęcia, formuły witania i żegnania; przekleństwa, złorzeczenia i przysięgi; rymowanki i wyliczanki dziecięce; modlitwy i modlitewki; testamenty, toasty, prorocтва, instrukcje magiczne, wiersze nagrobne, tzw. listy z nieba. W kolejności idzie liczna i zróżnicowana grupa pieśni ludowych, obrzędowych (dorocznych i rodzinnych) i nieobrzędowych, po nich teksty z dialogów i widowisk oraz przemowy (noworoczne, zapustne, dyngusowe, weselne, pogrzebowe). Dalej zestawiamy motywy wydobyte z prozy ludowej: baśni magicznych, mitów kosmogonicznych i bajek ajtiologicznych, podań i legend, anegdot, opowieści wierzeniowych i wspomnieniowych. Dwa końcowe bloki to gwarowe relacje potoczne (są to przeważnie własne zapisy autorów uzyskiwane w toku wywiadów terenowych) i pisana poezja chłopska.

W nazewnictwie gatunków idziemy generalnie za tradycją. Dokonujemy tylko nieznacznej normalizacji (rezygnujemy z nazw niejasnych, używanych przygodnie, jak „klechda”). Na ile dopuszczał to badany materiał, ze względów praktycznych, łączono w dokumentacji zapisy różnych gatunków.

Stosowana do zapisu kursywa wyróżnia wszystko, co wyszło „z ust ludu”, od podawanych inną czcionką (antykwa, petit) komentarzy, omówień, streszczeń itp., a więc tego, co pochodzi od samych badaczy i redaktorów.

Zróżnicowanie źródeł pozwoliło pokazać specyfikę poszczególnych gatunków folkloru. Tytułem przykładu można wskazać, że tylko w zagadkach pojawiły się archaiczne, ważne kulturowo zestawienia symboliczne konia i słońca czy dębu i słońca; tylko w folklorze dziecięcym funkcjonuje zestawienie słońca z biedronką (*bożą krówką*), a z kolei antropomorficzne przedstawienia słońca czy księżycy są wyróżnikiem baśni. Tylko w opowiadaniach ludowych pojawia się zmora, która dusi konie, a zestawienia takie jak „święte dęby” pojawiają się głównie w przekazach z drugiej ręki itd., itp.

Może najbardziej kontrowersyjne jest uwzględnienie zapisów etnograficznych, niejednokrotnie uzyskiwanych z pomocą kwestionariusza; przyjmujemy jednak, że zbiorowe wierzenia jako elementy społecznej wiedzy o świecie mieszczą się w ramie doświadczeniowej znaczeń językowych i są relewantne dla rozumienia przekazów językowych. Wierzenia i praktyki, jeśli nie wchodzą wprost do znaczenia (jak w przypadku *kukułki*, *bociana*, *osiki*), mogą w nich być obecne jako czynnik motywujący i interpretujący. Np. to, na ile serio przypisuje się słońcu cechę żywotności, daje się do końca rozstrzygnąć dopiero na tle obowiązujących zwyczajowo nakazów zachowywania się wobec słońca z szacunkiem należnym osobom żywym, do czego należało np. niepokazywanie palcem [Niebrzegowska 1986]. Dopiero na tle obowiązujących zachowań widać, że animistyczne pojmowanie słońca było w tradycji ludowej traktowane mitologicznie, a nie metaforycznie.

15. Z historii „Słownika”

Pomysł słownika powstał w środowisku lubelskim na początku lat siedemdziesiątych jako rezultat współpracy dialektologów i folklorystów. Jego realizację rozpoczęto w Instytucie Filologii Polskiej UMCS w ramach Centralnego Programu Badań Podstawowych (a ściślej – tematu „Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja” koordynowanego przez Uniwersytet Wrocławski i kierowanego najpierw przez prof. Czesława Hernasa, potem przez prof. Mieczysława Klimowicza), w latach 1976–1990. Realizacja przechodziła kilka etapów i owocowała nowymi problemami i inicjatywami, które miały swoje interesujące konsekwencje na gruncie badań folklorystycznych i językoznawczych [Grzegorzczukowa 1995].

Pierwotnie miał to być słownik języka pieśni ludowych, a ściślej mówiąc – formuł pieśniowych. Potrzebę słownika formuł akcentował Czesław Hernas na konferencji folklorystyki słowiańskiej w Warszawie w r. 1966 i w „Słowie wstępnym” do zeszytu próbnego [SLSJ 1980, s. 5]; równocześnie dialektolodzy badający porównawczo gwary i folklor zwracali uwagę na to, że język pieśni jest inny niż potoczna gwara, zawiera wiele swoistości m.in. w samym słownictwie (*nadobna* dziewczyna, *wrony* koń, *dąbrowa*) i w znaczeniach słów. Dało to podstawę do wprowadzenia pojęcia poetyckiego interdialektu [Bartmiński 1973a, 1973b].

Na potrzeby tak pomyślanego słownika wykonano dwie prace zespołowe.

Po pierwsze – zaczęto gromadzić kartotekę polskich pieśni ludowych (zebrano ponad 60 tys. kart ze zbiorów drukowanych i ponad 10 tys. z własnych zapisów terenowych) i przygotowano zasady jej opracowania. Poświęcono temu osobny zeszyt „Literatury Ludowej” (4–6 z roku 1979), w którym o założeniach systematyki deskryptorowej tekstów folkloru pisał Jerzy Bartmiński, o sposobie zapisywania metryk pieśni – Bożena Wachowska, o różnych rozumieniach incipitu – Feliks Czyżewski, o rejonach folklorystycznych – Jerzy Sierociuk, nazwach gatunków pieśniowych – Jan Adamowski i Grażyna Żuraw, o sytuacji wykonawczej – Jolanta Ługowska, tematach i ich zapisywaniu – Maria Woźniakiewicz-Dziadosz, o postaciach pieśniowych – Jadwiga Jagiełło, formach podawczych – Krzysztof Stępnik, o strukturze metrycznej – Grażyna Münch, o cechach muzycznych – Zenon Koter, o możliwościach logicznego opisu funkcji wyrażen językowych – Leon Koj. Światomir Ząbek, kierownik Zakładu Metod Numerycznych UMCS, przedstawił możliwości wykorzystania dla celów kartoteki komputerowych technik wyszukiwania informacji. W porozumieniu z Jerzym Woronczakiem z Uniwersytetu Wrocławskiego Światomir Ząbek opracował system kodowania tekstów w pamięci komputera (Odra 1204, potem R-32, ostatecznie wszystkie dane przeniesiono na IBM 4381). Całość pieśni i wierszy z „Ludu” O. Kolberga (około 25 tysięcy jednostek) wedle tegoż systemu zakodowali Jerzy Bartmiński i Urszula Majer-Baranowska, a na 8-bitową taśmę komputerową wpisała Anna Marciszuk. Kontroli poprawności zapisu dokonano zespołowo, z udziałem Grażyny Żuraw(-Bączkowskiej) i Małgorzaty Mazurkiewicz(-Brzozowskiej). Praca ta trwała 7 lat.

Po drugie – rozpoczęto dyskusję nad pojęciem formuły, czego rezultatem był cykl artykułów opublikowanych na łamach „Literatury Ludowej”. Rozpoczął go artykuł Czesława Hernasa, „O przystosowywaniu formuły poetyckiej” (LL 3/75), kolejno ukazały się: tłumaczenie fragmentu książki Alberta B. Lorda, „O formule”

(LL 4-5/75) z komentarzami Wiesława Krajki (LL 4-5/75) i Jerzego Bartmińskiego (LL 6/75); potem artykuły Anny Brzozowskiej-Krajki i Wiesława Krajki, „Z badań nad formułą”, (LL 3/76); Jolanty Ługowskiej, „O formule bajki”, (LL 4-5/76); Jerzego Sierociuka, „Z zagadnień formuły w polskiej pieśni ludowej”, (LL 1/77); Jana Adamowskiego, „Archaizmy leksykalne pieśni ludowych a problematyka formuły” (LL 4-5/77).

Po trzyletnich dyskusjach toczonych we Wrocławiu z badaczami kultury, literatury i folkloru (uczestniczyli w nich m.in. Czesław Hernas, Jerzy Woronczak, Roch Sulima) rozszerzono pierwotny projekt badania formuł pieśniowych na inne gatunki folkloru i zdecydowano się na ujęcie szersze, antropologiczno-językowe. W tym duchu został przygotowany zeszyt próbny, wydany w roku 1980 we Wrocławiu pt. „Słownik ludowych stereotypów językowych” [SLSJ 1980]. Zeszyt próbny, wydany w nakładzie 300 egzemplarzy techniką małej poligrafii, zawierał prezentację koncepcji dzieła w artykule J. Bartmińskiego „Założenia teoretyczne słownika” oraz 11 artykułów hasłowych, napisanych przez członków zespołu słownikowego („talar” – Jan Adamowski, „słońce” i „koń” – Jerzy Bartmiński, „kochać” – Urszula Majer, „wół” – Jerzy Sierociuk, „hej” – Grażyna Żuraw), magistrantów J. Bartmińskiego („gwiazda” – Jadwiga Chodukiewicz, „rozmaryn” – Jolanta Puch, „kukułka” – Irena Kosyłowa) i zaproszonych do współpracy naukowców („brat” – Ryszard Tokarski, „matka” – Jadwiga Jagiełło, „kukułka” – Czesław Kosyl, współautor hasła). Na całość złożyły się nadto – instrukcja redakcyjna, spis źródeł i skrótów, indeks wyrazów kluczowych oraz „Słowo wstępne” Czesława Hernasa, który wyraził nadzieję, że rozpoczęte opracowanie, „stanie się podstawowym odniesieniem komparatystycznym, przywołującym pierwotne «zapisy myśli» zarówno dla badań analitycznych nad dziejami różnych dawnych nurtów twórczości, jak dla badań nad dzisiejszą potoczną polszczyzną i dzisiejszą twórczością”.

Zeszyt próbny spotkał się z żywym przyjęciem w kraju i za granicą.

Jako pierwszy Anton Hönlig dał obszernie omówienie opublikowane w Heidelbergu, kończące się słowami: „Słownik wird sicher als Vorbild für ähnliche Arbeiten in der Folklore anderer Sprachgemeinschaften dienen” [Hönlig 1980]; Andrzej M. Lewicki poddał wnikliwej analizie siatkę proponowanych kategorii semantycznych i stwierdził ogólnie, że „jest to próba opracowania słownika nowego typu”, „niezwykle śmiały eksperyment leksykograficzny, nawet zbyt śmiały jak na aktualny poziom opracowania semantyki” [Lewicki 1984]; przydatność „Słownika” dla celów systematyki tekstów folkloru podkreślała Helena Kapelińska (w „Roczniku Literackim” 1980, s. 371); omówienie tomu dała też Ivanka Gugulanova w „Sypostavitelno ezikoznanie” 3/86, s. 92-94 (Sofia); Andrzej Bogusławski przesłał obszerny list, w którym zgłosił szereg postulatów szczegółowych i stwierdził, że „zasadnicza idea «Słownika» jest bardzo dobra” [Bogusławski 1988].

Nikita i Swjetłana Tołstojowie wypowiedzieli opinię, że „«Słownik» svidetelstvujet o formirovanii novogo sintetičeskogo etnolingwističeskogo-folklornego ili etnokulturnogo žanra v slawjanskoj leksikografii” [Tołstye 1993, s. 16].

Kilkakrotnie o „Słowniku” – na kolejnych etapach jego realizacji – wypowiadał się Roch Sulima [1975, 1990, 1992], który komentując zamierzenia autorów trafnie zauważył, że „nie o gwary tu idzie, ale o humanistyczne intuicje, o symbole kulturowe”.

Jego zdaniem w wywodach autorów haseł i równolegle publikowanych rozprawach etnolingwistycznych „nietrudno dosłuchać się żywego pulsu problemów egzystencji; dosłuchać się jakby zatajonych pytań o formę i sens tej egzystencji, o podstawowe wartości kultury chłopskiej, która nie jest tu tylko przedmiotem opisu, ale hierarchią ludzkich wartości, problematem humanistycznym.” [Sulima 1990, s. 124]. Trudno by było samym autorom „Słownika” ująć trafniej istotę ich zamierzeń.

Roch Sulima wskazywał też na szerszą przydatność opracowania:

„Kiedyś, kiedy tradycja ludowa będzie już tylko dostępna «w słowie», zawarte w słowniku jej inskrypcje, mogą służyć za najdogodniejszy, najbardziej wiarygodny klucz do zrozumienia chłopskiego świata, ale też stać się mogą niewygasającą szansą «uźródlenia» (w Norwidowskim sensie) polszczyzny. Słownik taki może więc mieć zupełnie praktyczne zastosowania w warsztacie literaturoznawcy, a dziś krytyka literackiego; potrafi także umożliwić pełniejszy kontakt z odległą tradycją literatury polskiej od Reja i Kochanowskiego, przez Mickiewicza i Leśmiana, aż po Tadeusza Nowaka, którego wiersze bez wiedzy o «symbolizmie» ludowej kultury, wtopionych weń treściach chrześcijańskiego sacrum, przysparzają sporo pomyłek i kłopotów interpretacyjnych.” [Sulima 1990, s. 124]

Koncepcję „Słownika” – po wydaniu zeszytu próbnego – prezentowano i dyskutowano na kilku zebraniach naukowych, z których najbardziej owocne były:

— 15 I 1980: zebranie Zakładu Języka Polskiego UMCS (wypowiadali się: Teresa Skubalanka, Maria Wojtak, Anna Pajdzińska, Jan Adamowski, Stanisław Grabias, Józef Kość, Bożena Rejakowa, Czesław Kosyl, Jerzy Sierociuk, Halina Pelcowa);

— 26 II 1980: dyskusja na posiedzeniu Komitetu Językoznawstwa PAN w Krakowie (głos zabierali: Hanna Popowska-Taborska, Stanisław Urbańczyk, Władysław Lubaszewski, Maria Zarębina, Zenon Sobierajski, Janusz Siatkowski, Michał Łesiów, Stanisław Skorupka, Maria Honowska, Jerzy Reichan, Marian Kucała, Mieczysław Szymczak);

— 27 II 1982: dyskusja w pracowni etnolingwistycznej w Lublinie z udziałem Andrzeja Bogusławskiego, Andrzeja Lewickiego, Leona Koja, Michała Łesiowa),

— 15 XI 1982: zebranie w Pracowni Poetyki Teoretycznej IBL PAN w Warszawie (z udziałem Marii Renaty Mayenowej, Rocha Sulimy, Elżbiety Janus, Jadwigi Jagiełło),

— 12 V 1984: zebranie w Komisji Leksykograficznej Komitetu Językoznawstwa PAN w Warszawie (w dyskusji głos zabrali: Mieczysław Szymczak, Zygmunt Saloni, Henryk Borek, Andrzej M. Lewicki, Wanda Budziszewska, Józef Wierzchowski, Jerzy Reichan i Marian Kucała).

Wszystkim recenzentom i uczestnikom dyskusji za ich sugestie i uwagi krytyczne, które stanowiły cenną intelektualną pomoc dla autorów, należą się od autorów „Słownika” słowa serdecznej wdzięczności.

W latach 1984–1995 tematyka słownika etnolingwistycznego była dyskutowana zwłaszcza na konferencjach w Karpaczu i Kazimierzu w ramach ogólnopolskiego kongresu „Język a kultura”, czego efektem jest seria artykułów analitycznych [Adamowski 1989, 1990, 1991, 1992, 1994, 1995; Bartmiński, Mazurkiewicz-Brzozowska 1993; Bartmiński, Niebrzegowska 1994; Bączkowska 1988, Koper 1993; Koziół

1989; Maćkiewicz 1990a, 1990b; Majer-Baranowska 1988, 1991, 1993, 1995; Masłowska 1990, Mazurkiewicz-Brzozowska 1987, 1988b, 1989a, 1989b, 1990b, 1993; Niebrzegowska 1990a, 1992, 1994a; Szadura 1993, 1995], a także teoretycznych i metodologicznych [Bartmiński 1984, 1985, 1987, 1988c, 1988d, 1989a, 1989b, 1990, 1993a, 1993b; Bartmiński, Tokarski 1986, 1993; Grzegorzczkowska 1988, 1995; Kardela 1988; Mazurkiewicz-Brzozowska 1988a, 1990a; Niebrzegowska 1990b, 1994b, 1995; Pajdzińska 1990; Tokarski 1988a, 1988b]. Bowiern zgodnie z przewidywaniami A. M. Lewickiego prac nad „Słownikiem” nie można było prowadzić bez dość gruntownej zmiany teorii i metodologii semantycznej. Do dyskusji włączyli się także logicy [Muszyński 1988, 1993, 1994] i psychologowie [Brzozowski 1991]. W pracach tych pokazywano różne warianty i możliwe zastosowania proponowanych pojęć, zwłaszcza takich jak konotacja, wiedza językowa, stereotyp i prototyp, językowy obraz świata, perspektywa interpretacyjna, profilowanie pojęć. Prace o profilowaniu zebrano i wydano osobno [Bartmiński 1993c].

Pojęcie profilowania zainicjowane w zeszycie próbnym [SLSJ 1980], a rozwijane w nawiązaniu do prac Anny Wierzbickiej [Wierzbicka 1985], pozwoliło z kolei rozszerzyć metodę wypracowaną dla słownika stereotypów ludowych na słownictwo aksjologiczne polszczyzny ogólnej [Grzegorzczkowska 1995]. Tego ostatniego (bardzo interesującego) wątku tematycznego, wykraczającego jednak poza ramy wstępu do „Słownika”, tu referować nie będziemy.

Równoległe z analizami i pracami teoretycznymi postępowało zbieranie materiałów terenowych do „Słownika”, z udziałem pracowników UMCS i instytucji współpracujących (Instytut Sztuki PAN, Wojewódzki Dom Kultury w Lublinie, Centrum Kultury i Sztuki w Siedlcach) oraz studentów. Rozbudowano zaczęte w r. 1960 archiwum etnolingwistyczne (obecnie obejmuje ono ponad tysiąc taśm magnetofonowych i videokaset, zob. spis miejscowości, z których nagrano teksty). Na potrzeby „Słownika” została zgromadzona kilkudziesięcioletnia kartoteka cytatów wypisanych ręcznie ze źródeł drukowanych, która uzupełniła dane przygotowane komputerowo. Osobną a ważną część materiałów „Słownika” stanowią teksty ustnego sennika ludowego, których zbieranie rozpoczęto w 1974 roku (Bartmiński, Bączkowska, Adamowski, Alicja Semczuk; zob. „Etnolingwistyka” t. 1, s. 147–171). Najbogatszy zbiór ludowych wykładni snów z różnych regionów Polski i gruntowną analizę semantyczną sennika przygotowała Stanisława Niebrzegowska [1995].

Zbiorową prezentacją dojrzewającej nowej koncepcji „Słownika” był cykl artykułów w lubelskim „Akcencie” (nr 26 z roku 1986), na który złożyły się następujące szkice: U. Majer-Baranowska, „Deszcz i jego zapładniająca funkcja”; Stanisława Niebrzegowska, „«Słońce raduje się» – metafora czy mit?”; Jan Adamowski, „O semantyce góry”; Maria Koziół, „Gość w czerwonym płaszczu”; Małgorzata Mazurkiewicz, „Kamień – dzieło Boga czy diabelska sprawa”; Grażyna Bączkowska, „Ludowy duch wiatru”, Donat Niewiadomski, „Ziemia – materia aktów stwarzania”; Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska, „Kochankowie z kalinowego lasu”). Całość została poprzedzona szkicem J. Bartmińskiego o „Słowniku” i etnolingwistyce.

Z myślą o dyskusowaniu problemów teoretycznych semantyki, gromadzeniu materiałów do słownika i publikowaniu artykułów próbnych zaczęto w roku 1988 wydawać „Etnolingwistykę” (7 tomów, w latach 1988–1996); publikowane w niej hasła próbne pisane były nie tylko przez członków zespołu słownikowego (jak Grażyny Bączkowskiej

– „korowaj” i „pan młody”, Urszuli Majer-Baranowskiej – „płacz”, Małgorzaty Mazurkiewicz – „marmur”, Jana Adamowskiego – „miedza”, „gościniec”, „ład”, Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej – „słońce”, Stanisławy Niebrzegowskiej – „nów”, Joanny Szadury – „popiół”), ale też bliższych i dalszych współpracowników: Feliksa Czyżewskiego – „zmora”, Marii Kozioł – „strzygoń”, Donata Niewiadomskiego – „jajko” i „ziarno”, Jolanty Maćkiewicz – „morze”, Marzeny Marczewskiej – „osika”, Janusza Anusiewicza – „kot”.

Znaczącym momentem w pracach nad „Słownikiem” było uzyskanie grantu KBN (na lata 1993–1995) i podjęcie w tymże roku 1993 kosztownej decyzji o zmianie układu materiału w części dokumentacyjnej, mianowicie przyjęcie zasady układu gatunkowego (zastosowanego po raz pierwszy w artykule J. Bartmińskiego i S. Niebrzegowskiej o „słońcu” w „Etnolingwistyce” t. 6, 1994). Wymagało to przebudowania wielu gotowych już haseł i opóźniło zakończenie prac nad pierwszym tomem „Słownika”. Jednakże praca nad koncepcją słownika została w tym momencie uznana za zakończoną.

Znaczący udział w pracach słownikowych mieli studenci polonistyki UMCS, uczestniczący w seminarium magisterskim Jerzego Bartmińskiego w latach 1976–1995. Od r. 1985 było ono prowadzone wspólnie z drem Janem Adamowskim i pracownikami zespołu słownikowego. Wykonano łącznie prawie setkę prac, o których dane zob. punkt 17. *Aneks*.

Z wyjątkiem J. Adamowskiego i G. Bączkowskiej, wszyscy członkowie zespołu przeszli przez to seminarium: Urszula Majer-Baranowska (zatrudniona od r. 1978), Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska (zatrudniona od r. 1984), Stanisława Niebrzegowska (zatrudniona od r. 1985), Joanna Szadura (zatrudniona od r. 1989), Anna Koper (zatrudniona od r. 1989, od 1993 jest studentką studium doktoranckiego IFP UMCS), Monika Żuk (zatrudniona od r. 1995). Z równoległego seminarium bibliotekoznawczego wywodzą się Artur Drozdowski i Beata Maksymiuk. Muzykologiem po KUL-u jest Anna Michalec.

W pracy zespołu słownikowego znaczący udział mieli w swoim czasie Anna Marciszek, która wpisała teksty Kolbergowskie do pamięci komputera (1979–1985) i przejściowo Jerzy Sierociuk (1976–1982).

Porad i konsultacji udzielali liczni pracownicy, których nazwiska już wymieniano wielokrotnie, zwłaszcza poloniści – Czesław Kosyl, Andrzej M. Lewicki, Ryszard Tokarski i Jerzy Woronczak; logicy Leon Koj i Zbysław Muszyński, neofilologowie Maciej Abramowicz, Henryk Kardela, Ireneusz Karolak, psycholog Piotr Brzozowski.

Osobne podziękowanie należy się recenzentom tego tomu, prof. Marianowi Kucale i prof. Andrzejowi M. Lewickiemu, za szereg cennych uwag i sugestii, z których większość uwzględniliśmy przygotowując ostateczną wersję tekstu.

Prace nad „Słownikiem” w latach 1976–1990 były finansowane ze środków Centralnego Programu Badań Podstawowych, temat „Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja”, a w latach 1993–1995 ze środków KBN (grant nr 1 P 10204304).

16. Bibliografia prac związanych z przygotowaniem „Słownika” (wybór)

- Adamowski Jan, 1977, *Archaizmy leksykalne pieśni ludowych a problematyka formy*, LL nr 4-5, s. 56-66.
- , 1978, *Zestawienia typu srebro złoto, ojciec matka w polskiej pieśni ludowej*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria V, t. 2, Warszawa, s. 343-350.
- , 1980, *Talar*, [w:] SLSJ, s. 231-239.
- , 1981, *O uogólnianiu znaczeń wyrazów w pieśni ludowej*, [w:] *Literatura popularna, język, folklor*, pod red. W. Nawrockiego i M. Walińskiego, Katowice 1981, t. 2, s. 204-212.
- , 1982, *Procesy modernizacyjne w języku polskiego folkloru wierszowanego*, [rozprawa doktorska], Lublin 1982, 381 ss.
- , 1986, *O semantyce góry (w związku z kategorią lokatywności)*, „Akcent” nr 4, s. 40-47.
- , 1987a, *Archaizmy leksykalne w polskim folklorze wierszowanym*, „Annales UMCS”, sectio FF, vol. V, s. 79-97.
- , 1987b, *O losach archaizmów w folklorze*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 4, s. 139-141.
- , 1989a, *Z badań nad segmentacją tekstu pieśni ludowej*, [w:] *Tekst ustny, text oral*, red. Maciej Abramowicz i Jerzy Bartmiński, Wrocław, s. 169-192.
- , 1989b, *Gościniec 'droga' w wierszowanym folklorze polskim*, „Etnolingwistyka” t. 2, Lublin, s. 71-83.
- , 1988, *O nowszym słownictwie w języku polskiego folkloru wierszowanego*, „Annales UMCS”, sectio FF, vol. VI, s. 197-211.
- , 1990, *Dół w ludowym obrazie świata (pochodzenie i lokatywność)*, [w:] JOS, s. 167-196.
- , 1991, *Kulturowe funkcje miedzy*, „Etnolingwistyka” t. 4, s. 65-82.
- , 1992, *Językowy portret „lądu” w polskiej kulturze ludowej*, „Etnolingwistyka” t. 5, s. 83-94.
- , 1994, *Gatunek tekstu a znaczenie słowa (na materiale folkloru polskiego)*, „Etnolingwistyka” t. 6, s. 53-63, 159.
- , 1995, *Sakralizacja przestrzeni w polskiej kulturze ludowej*, [w:] FSR, s. 20-31.
- , Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława 1995, *Zwierzęta, ptaki i rośliny w relacjach ludowych*, „Etnolingwistyka” t. 7, s. 135-178.
- , Żuraw Grażyna, 1979, *Tradycyjne nazewnictwo gatunkowe folkloru wierszowanego*, LL nr 4-6, s. 25-33.
- Ajdukiewicz Kazimierz 1965, *Logika pragmatyczna*, s. 79-82.
- Apresjan Ju., 1980, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. [z ros.] Zofia Kozłowska i Andrzej Markowski, ZNiO.
- , 1994, *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka” t. 6, s. 5-12.
- Bartmiński Izabela i Jerzy, 1967, *O słownictwie folkloru w związku z nowym słownikiem gwarowym*, „Język Polski” R. 47, s. 360-373.

- Bartmiński Jerzy, 1973a, *O procesie formowania się interdialektu poetyckiego w języku polskiego folkloru*, [w:] *Ludowość dawniej i dziś. Studia folklorystyczne*, pod red. R. Górskiego i J. Krzyżanowskiego, Ossolineum, s. 237–257.
- , 1973b, *O języku folkloru*, Wrocław, 286 ss.
- , 1978, *O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego*, Lublin, 226 ss.
- , 1980a, *Założenia teoretyczne słownika*, [w:] SLSJ, s. 7–36.
- , 1980b, *Koń*, [w:] SLSJ, s. 119–144.
- , 1980c, *Słońce* [w:] SLSJ, s. 205–230.
- , 1981a, *Dictionnaire ethno-linguistique polonais*, [w:] *Literary Studies in Poland*, VIII, *Folklore*, Ed. Hanna Dziechcińska, Ossolineum 1981, s. 157–172.
- , 1981b, *Słowo wstępne*, [w:] *Pojęcie derywacji w lingwistyce*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 7–11.
- , 1984, *Definicja leksykograficzna a opis języka*, [w:] *Słownictwo w opisie języka*, red. K. Polański, Katowice, s. 9–19.
- , 1985, *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej III*, pod red. M. Basaja i D. Rytel, s. 25–53.
- , 1986, *Czym zajmuje się etnolingwistyka?* „Akcent” nr 4(26), s. 16–22.
- , 1987, 62, *Co się myśli to się przyśni. O interpretacji obrazów w senniku ludowym*, „Polska Sztuka Ludowa” z. 1–4, s. 121–124.
- , 1988a, *Słownik ludowych stereotypów językowych. Założenia ogólne*, „Etnolingwistyka” t. 1, Lublin, s. 11–34.
- , 1988b, *Stan prac nad „Słownikiem etnolingwistycznym”*, [w:] *Język a kultura* t. 1, Wrocław, s. 339–347.
- , 1988c, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] *Konotacja*, Lublin, s. 169–183.
- , 1988d, *Niebo się wstydzi. Wokół ludowego pojmowania ładu świata*, [w:] *Kultura, literatura, folklor. Prace ofiarowane Czesławowi Hernasowi*, red. Marek Graszewicz i Jacek Kolbuszewski, Warszawa, s. 96–106.
- , 1989a, *La collection dans la structure thématique du texte oral*, [w:] *Tekst ustny – texte oral*, pod red. M. Abramowicza i J. Bartmińskiego, Wrocław, s. 77–102, [wersja polska pt. *Kolekcja w strukturze tematycznej tekstu ustnego*, [w:] *Tekst w kontekście*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław 1990, ZNiO, s. 155–174].
- , 1989b, *Językowe sposoby porządkowania świata. Uwagi na marginesie biłgorajskich relacji o kosmosie*, „Etnolingwistyka” t. 2, Lublin, s. 49–58.
- , 1990, *Folklor, język, poetyka*, Wrocław, ZNiO, 241 ss.
- , 1993a, *O profilowaniu znaczeń w słowniku etnolingwistycznym*, [w:] *Philologia Slavica. K 70-letiju akademika N. I. Tolstogo*, Moskwa, s. 12–20.
- , 1993b, *O profilowaniu i profilach raz jeszcze*, [w:] ODiD, s. 269–275.
- , 1993c, *Profilowanie pojęć. Wybór prac*, zestawiał J. Bartmiński, Lublin, Wyd. UMCS, 231 ss.
- , 1995, *Formy obecności sacrum w folklorze*, [w:] FSR, s. 9–19.

- , Mazurkiewicz-Brzozowska Małgorzata, 1993, *Lud. Profile pojęcia i ich konteksty kulturowe*, [w:] NW, s. 213–230.
- , Niebrzegowska Stanisława, 1994, *Stereotyp słońca w polszczyźnie ludowej*, „Etnolingwistyka” t. 6, s. 95–145.
- , Panasiuk Jolanta, 1993, *Stereotypy językowe*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław, s. 363–387.
- , Tokarski Ryszard, 1986, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstu*. Zbiór studiów pod red. T. Dobrzyńskiej, ZNiO, s. 65–81.
- , Tokarski Ryszard, 1993, *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?* [w:] ODiD, s. 47–61.
- Bączkowska Grażyna, 1986, *Ludowy duch wiatru*, „Akcent” nr 26, s. 56–58.
- , 1988, *Korowaj*, „Etnolingwistyka” t. 1, s. 79–99.
- , 1995, *Role pana młodego w lubelskich obrzędach weselnych*, „Etnolingwistyka” t. 7, s. 117–133.
- Bogusławski Andrzej, 1988, [Uwagi o zeszytcie próbnym SLSJ], „Etnolingwistyka” t. 1, s. 14–15.
- Brzozowska Małgorzata, 1993, *Motyw białego kamienia w polskiej kulturze ludowej*, TL nr 1–2 (23), s. 31–33.
- Brzozowski Piotr, 1991, *Problemy analizy prototypowości pojęć (na przykładzie „uczciwości”, „komunizmu” i „nauczyciela”)*, „Etnolingwistyka” t. 4, s. 51–63.
- Chodukiewicz Jadwiga, 1980, *Gwiazda*, [w:] SLSJ, s. 74–79.
- Czyżewski Feliks, 1988, *Zmora*, „Etnolingwistyka” t. 1, s. 133–143.
- , 1995, *Sakramentalia i pseudosakramentalia (na wybranym materiale z zakresu meteorologii ludowej)*, [w:] FSR, s. 92–103.
- Dej Ołeksij, 1978, *Poetyka ukraińskoj narodnoji pisni*, Kyjiw.
- Fillmore Charles, 1968, *The Case for Case*, [w:] *Universals in Linguistic Theory*, ed. by E. Bach, R. T. Harms, New York.
- FSR = *Folklor, sacrum, religia*, praca zbiorowa pod red. Jerzego Bartmińskiego i Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej, Lublin 1995, Instytut Europy Środowo-Wschodniej, 296 ss.
- Chlebda Wojciech, 1991, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole.
- Górak-Bartmińska Izabela, 1966, *Osobliwości słownikowe lubelskiej pieśni ludowej*, „Językoznawca” nr 14–15, s. 48–60.
- Grzegorzczkova Renata, 1988, *Władanie językiem a wiedza o świecie*, [w:] *Konotacja*, s. 121–128.
- , 1995, *Die Lubliner anthropologisch – kulturelle und kognitive Sprachwissenschaft der letzten Jahrzehnte*, [w:] *Convivium. Germanisches Jahrbuch. Polen 1995*, Bonn 1995, Deutscher Akademischer Austauschdienst, s. 153–179.
- Hönig Anton, 1980, [Rec. Zeszytu próbnego SLSJ, w:] „Semantische Hefte” IV, 1978/79, Heidelberg 1979–1980, R. 8–15.
- Jagięłło Jadwiga, 1980, *Matka*, [w:] SLSJ, s. 159–199.

- JOS = *Językowy obraz świata*, praca zbiorowa pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin 1990, Wyd. UMCS, 316 ss.
- Kardela Henryk, 1988, *Tak zwana gramatyka kognitywna a problem stereotypu*, „Etnolingwistyka” t. 1, s. 35–46.
- Karolak Stanisław 1984, *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, pod red. Zuzanny Topolińskiej, Warszawa, PWN, 1984, s. 11–211.
- Koj Leon, 1968, *O definiowaniu pojęć wielotreściowych*, „Aktualne Problemy Informacji i Dokumentacji”, nr 6, s. 7–10.
- , 1969, *On Defining Meaning Families*, „Studia Logica” 25.
- Kosyłowie Irena i Czesław, 1980, *Kukułka*, [w:] SLSJ, s. 145–158.
- Koper Anna, 1993, *Typy informacji i ich układ fasetowy w definicjach hasel z pola „Meteorologia” w SLSJ*, [w:] ODiD, s. 293–303.
- Kozioł Maria, 1986, *Gość w czerwonym płaszczu. Pogańskie i chrześcijańskie elementy w ludowym stereotypie ognia*, „Akcent” nr 26, s. 48–51.
- , 1989, *Strzygoń*, „Etnolingwistyka” t. 2, s. 85–92.
- Lewicki Andrzej Maria, 1976, *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej*, Katowice.
- , 1984, Rec. Zeszytu próbnego Słownika ludowych stereotypów językowych, „Poradnik Językowy” nr 9–10, s. 587–592.
- Maćkiewicz Jolanta, 1990a, *Morze*, „Etnolingwistyka” t. 3, s. 77–94.
- , 1990b, *Wyspa – językowy obraz wycinka rzeczywistości*, JOS, s. 207–221.
- Majer Urszula, 1978, *Znaczenie czasownika „zabić” w polskiej balladzie ludowej*, LL nr 3, s. 17–23.
- Majer-Baranowska Urszula, 1980, *Kochać*, [w:] SLSJ, s. 83–118.
- , 1986, *Deszcz i jego zapładniająca funkcja*, „Akcent” 1986, nr 4, s. 30–36.
- , 1988, *Stereotyp językowy płaczu w polszczyźnie ludowej*, „Etnolingwistyka” t. 1, Lublin, s. 101–131.
- , 1991, *Świętość źródła w polskiej kulturze ludowej*, cz. 1 TL 1991, nr 2, s. 17–21; cz. 2 TL 1991, nr 3–4, s. 73–76.
- , 1993, *‘Woda’ – profile pojęcia w polszczyźnie ludowej*, [w:] ODiD, s. 277–293.
- , 1995, *Dualizm religijny w ludowych wierzeniach o pochodzeniu wody*, [w:] FSR, s. 115–128.
- Marczewska Marzena, 1995, *Osika w ludowym językowym obrazie świata*, „Etnolingwistyka” t. 7, s. 97–115.
- Masłowska Ewa, 1990, *Ludowy stereotyp rzeki*, [w:] JOS, s. 197–205.
- Mazurkiewicz Małgorzata, 1986, *Kamień – dzieło Boga czy diabelska sprawa?* „Akcent” nr 4, s. 52–55.
- , 1987, *Kamień człekokształtny czyli życie ukarane*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 1–4, s. 74–77.
- , 1988a, *Etymologia a konotacja*, [w:] *Konotacja*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 99–112.

- , 1988b, *Kamień piorunowy w polszczyźnie i kulturze ludowej*, [w:] *Język a kultura*, pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego. t. 1, Wrocław, s. 251–262, [w tomie przedrukowanym bez zmian w r. 1991 s. 149–155].
- , 1989a, *Praca i sacrum w polszczyźnie ludowej*, „Etnolingwistyka” t. 2, Lublin, s. 7–28.
- , 1989b, *Drogie kamienie w ludowym językowym obrazie świata*, [w:] *Język a kultura* t. 2, pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego, Wrocław, s. 165–183 [w tomie przedrukowanym bez zmian w r. 1991 s. 115–126].
- , 1990a, *Dwa spojrzenia na pracę. Perspektywa interpretacyjna a znaczenie słowa*, [w:] JOS 1990, s. 129–146.
- , 1990b, *Marmur. Dwie wersje artykułu hasłowego do SLSJ*, „Etnolingwistyka” t. 3, s. 71–77.
- , 1993, *Praca. Wybrane warianty znaczenia słowa we współczesnej polszczyźnie i ich struktura kognitywna*, [w:] NW, s. 133–146.
- Muszyński Zbysław, 1993, *O podmiotowym, społecznym i formalnym wymiarze języka, czyli o trzech aspektach znaczenia komunikacyjnego*, [w:] ODiD, s. 181–194.
- , 1994, *Założenia i problemy semantyki obiektywistycznej*, „Etnolingwistyka” t. 6, s. 13–27.
- Niebrzegowska Stanisława, 1986, *Stońce się raduje – metafora czy mit?* „Akcent” nr 26, s. 37–39.
- , 1989a, *Z badań nad sennikiem ustnym. Sennik ustny a pisany*, LL nr 3, s. 61–69.
- , 1990a, *Gwiazdy w ludowym językowym obrazie świata*, JOS, s. 147–166.
- , 1990b, *Potoczne konotacje słowa a znaczenia symboliczne w senniku ludowym*, „Etnolingwistyka” t. 3, s. 37–48.
- , 1992a, *Nów polskiej kulturze ludowej i gwarach*, „Etnolingwistyka” t. 5, s. 73–82.
- , 1992b, *Ludowe wyobrażenia o zaćmieniu księżyca*, TL nr 1–2, s. 36–38.
- , 1994a, *Kosmos w senniku ludowym*, „Etnolingwistyka” t. 6, s. 145–163.
- , 1994b, *Sonnik jak żanr polskiego folkloru*, „Slavjanovedenie”, Moskwa, s. 67–74.
- , 1994c, *Każdy człowiek ma swoją gwiazdę*, TL nr 3–4, s. 7–10.
- , 1995, *Sennik jako gatunek polskiego folkloru. Słownik i semantyka*, [rozprawa doktorska], Lublin 1995, 526 ss.
- Niewiadomski Donat, 1986, *Ziemia – materia aktów stwarzania*, „Akcent” nr 26, s. 59–62.
- , 1989, *Semantyka jajka w rytach orki i siewu*, „Etnolingwistyka” t. 2, s. 61–72.
- , 1991, *Semantyka ziarna w inicjalnych rytach siewnych*, „Etnolingwistyka” t. 4, s. 83–103.
- , 1995, *Sacrum chrześcijańskie w inicjalnych rytach orki i siewu*, [w:] FSR, s. 82–91.
- Nikitina Serafima J., 1992, *Metajęzyki opisanija folklornoj leksiki i naučnoj terminologii*, [w:] Systematyzacja pojęć w stylistyce, pod red. S. Gajdy, Opole, s. 63–68.
- , 1993, *Ustnaja narodnaja kultura i jazykovoje soznanie*, Moskwa.
- NW = *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne* 1, pod red. J. Bartmińskiego i Małgorzaty Mazurkiewicz-Brzozowskiej. Lublin 1993, Wyd. UMCS, 276 ss.

- ODiD = *O definicjach i definiowaniu*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin 1993, UMCS, 400 ss.
- Pajdzińska Anna, 1990, *Antropocentryzm frazeologii potocznej*, „Etnolingwistyka” t. 3, s. 59–68.
- Pawluczuk Włodzimierz, 1978, *Żywiot i forma*, Warszawa.
- Pawłowski Tadeusz, 1978, *Tworzenie pojęć i definiowanie w naukach humanistycznych*, Warszawa, PWN, rozdz. 4 i 6.
- Permiakov G. L., 1970, *Ot pogovorki do skazki. Zametki po obščej teorii kliše*, Moskwa.
- Polański Kazimierz (red.), 1980–, *Słownik generatywny czasowników polskich*, t. 1–5, Warszawa.
- Puch Jolanta, 1980, *Rozmaryn*, [w:] SLSJ, s. 200–204.
- Putnam Hilary, 1975, *Mind, Language and Reality*, Cambridge Univ. Press.
- Sierociuk Jerzy, 1977, *Z zagadnień formuły w polskiej pieśni ludowej*, LL nr 1, s. 3–15.
- , 1980, *Wół*, [w:] SLSJ, s. 240–253.
- SLSJ 1980 = *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, przygotował zespół pod kier. naukowym Jerzego Bartmińskiego, wstęp Czesław Hernas, Wrocław 1980, 275 ss.
- Sulima Roch, 1985, *Folklor i literatura*, wyd. 2, rozsz., Warszawa.
- , 1990, *Słowa, sny, słowniki i „wypisy” z Miłosza*, „Regiony” nr 3, s. 123–126.
- , 1992, *Słowo i etos*, Kraków, Zakład Wydawniczy FA ZMW „Galicja”.
- Szadura Joanna, 1993, *Kruk w polskiej kulturze ludowej*, TL, nr 1–2, s. 43–46.
- , 1995, *Popiół. Hasło do SSiSL*, „Etnolingwistyka” t. 7, s. 81–96.
- TL = „Twórczość Ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych”, Lublin, 1986–1996, red. nacz. Stanisław Weremczuk, Józef Styk.
- Tokarski Ryszard, 1980, *Brat*, [w:] SLSJ, s. 55–73.
- , 1988a, *Konotacje jako składnik treści słowa*, [w:] *Konotacja*, s. 35–54.
- , 1988b, *Poziomy konotacji semantycznej*, [w:] *Język a kultura* t. 2, pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego, Wrocław, s. 61–72 [w przedrukowanym bez zmian tomie 1991, s. 45–52].
- , 1988c, *Element syntaktyczny w analizie semowej*, „Etnolingwistyka” t. 1, s. 47–76.
- , 1991, *Człowiek w definicji znaczeniowej słowa*, „Przegląd Humanistyczny” nr 3–4, s. 131–140.
- Tolstaja Svetlana M., 1993, *Etnolingvistika v Lublini*, [w:] „Slavjanovedenie”, Moskwa, RAN, s. 47–59.
- Tolstoj Nikita Iljič, 1995, *Jazyk i narodnaja kultura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike*, Moskwa.
- Tolstoj Nikita Iljič (red.), 1995, *Slavjanskie drevnosti. Etnolingvističeskij slovar’*, pod red. N. I. Tolstogo, t. 1, A–G, Moskwa.
- Tolstye Nikita I. i Svetlana M., 1983, *O zadačach etnolingvističeskogo izučenija Poleszja*, [w:] *Poleskij etnolingvističeskij sbornik*, red. N. I. Tolstoj, Moskwa, s. 3–21.

—, 1995, *O slovarie „Slavjanske drevnosti”*, [w:] Tolstoj Nikita Iljič (red.), 1995, *Slavjanske drevnosti. Etnolingvističeskij slovar’*, pod red. N. I. Tolstogo, t. 1, A–G, Moskwa 1995, s. 5–14.

Wierzbicka Anna, 1985, *Lexicography and conceptual analysis*, Ann Arbor.

Żuraw Grażyna, 1980, *Hej*, [w:] SLSJ, s. 80–83.

17. Aneks. Prace magisterskie związane ze „Słownikiem” wykonane w latach 1977–1995

1977:

Marianna Kończyk, Słownictwo somatyczne w pieśni i bajce ludowej.

1978:

Barbara Loch, Struktura semantyczna a składnia nazw powinowactwa i pokrewieństwa rodzinnego w folklorze lubelskim.

Urszula Majer, Synonimy i hiponimy czasownikowe w polskiej pieśni ludowej.

Emilia Przybyś, Liczebnik w tekstach folkloru.

Zofia Wójcikowska, Przyśpiewy w pieśniach ludowych na tle kategorii wykrzyknika.

1979:

Teresa Petruczyk, Konotacja semantyczna nazw kolorów w języku folkloru.

Jolanta Puch, Konotacja semantyczna nazw kwiatów w języku folkloru.

Jadwiga Sadłowska, Semantyka i składnia wyrazów *słońce, księżyc, gwiazdy* w kulturze ludowej i wybranych tekstach literackich.

Barbara Śpiewak, Konotacja semantyczna nazw drzew w folklorze.

1981:

Jolanta Kwiecińska-Puchalska, Składnia i semantyka nazw brata i siostry w polszczyźnie ludowej.

Wanda Skorek, Konotacja semantyczna nazw zwierząt: baran, koń, koza, krowa w tekstach folkloru i w języku ogólnym.

Krystyna Swatek, Konotacja semantyczna nazw syna i córki w języku ludowym i polszczyźnie ogólnej.

Maria Wojtków, Konotacje semantyczne wybranych nazw rodzinnych (babka, dziadek, ciotka, wujek, stryjek, teść, teściowa, szwagier, wnuk, wnuczka) w języku folkloru i w polszczyźnie ogólnej.

1982:

Elżbieta Dąbrowska, Semantyczna analiza nazw demonów domowych i wodno-bagiennych w „Ludzie” O. Kolberga.

Marianna Jarosz, Semantyka i składnia nazw żołnierza w tekstach ludowych.

Bronisława Karaś, Semantyka i składnia nazw diabła w tekstach ludowych i polszczyźnie ogólnej.

Małgorzata Kądziołka, Analiza semantyczna nazw demonów pozadomowych w „Ludzie” O. Kolberga.

Anna Kotyła, Stereotypy językowe nazw narodowości (Żyd, Cygan, Tatar, Szwed, Niemiec, Francuz, Węgier, Rusin, Czech) w tekstach języka ludowego i materiałach etnograficznych Kolberga.

Irena Kosyl, Konotacja semantyczna nazw ptaków dzikich w języku folkloru.

Bernarda Prażnawska, Stereotyp matki i dziecka w literaturze ludowej.

Anna Szarugiewicz, Ludowe słownictwo meteorologiczne – semantyka i składnia.

Piotr Szarugiewicz, Stereotyp zawodów inteligenckich w języku ludowym i wybranych przykładach z literatury pięknej.

Grażyna Szostek, Stereotyp językowy panującego i jego rodziny w języku ludowym.

1983:

Anna Bochenko, Stereotyp Boga w polszczyźnie ludowej.

Jolanta Grygo, Nazwy mieszkańców pochodne od nazw regionów w języku ludowym i polszczyźnie ogólnej.

Danuta Kowal, Stereotyp językowy Żyda w polszczyźnie ludowej.

Małgorzata Mazurkiewicz, Stereotyp językowy pracy w polszczyźnie ludowej.

Eugenia Pitucha-Wesołowska, Nazwy zawodowe w języku ludowym i polszczyźnie ogólnej (związane z rzemiosłem).

Małgorzata Teterycz, Nazwy zawodowe w języku ludowym i polszczyźnie ogólnej (związane z uprawą roli).

1984:

Alicja Cap, Stereotyp językowy ojca w polszczyźnie ludowej.

Mirosława Rękas, Stereotyp językowy wody w polskiej prozie ludowej.

Zofia Surmacz, Analiza semantyczna nazw demonów w „Ludzie” O. Kolberga.

Anna Zdieszzyńska, Analiza semantyczna nazw słońce i księżyc w polszczyźnie ludowej.

1985:

Danuta Dzik, Nazwy fizjograficzne w polszczyźnie ludowej – analiza semantyczna.

Mirosława Grabias, Pole leksykalno-semantyczne „kosmos” w polszczyźnie ludowej.

Maria Kamola, Konotacja semantyczna nazw księżycy w polszczyźnie ludowej.

Bożena Lisek, Konotacja semantyczna nazw metali i kamieni w polszczyźnie ludowej.

Stanisława Niebrzegowska, Konotacja semantyczna słońca w polszczyźnie ludowej.

Małgorzata Snarska, Konotacja semantyczna nazw gwiazd w polszczyźnie ludowej.

1986:

Grażyna Czaplak, Obraz kosmosu w tekstach folklorystycznych wsi Matiaszówka.

Anna Jaszak-Żuk, Stereotypy językowe demonów w okolicach Krasnobrodu.

Izabela Kołodziej, Konotacja semantyczna pioruna w polszczyźnie ludowej.

Jadwiga Kuśmierzak, Stereotyp językowy Matki Boskiej w polszczyźnie ludowej.

Zofia Marciniak, Współczesne opowieści ustne z okolic Lubartowa.

Justyna Pawłowska, Semantyka wyrazu „dom” w języku polskim.

Urszula Remiszewska, Konotacja semantyczna ognia w polszczyźnie ludowej.

Bożena Taranowicz, Stereotyp językowy Pana Jezusa w polszczyźnie ludowej.

Jolanta Welniak, Ludowy stereotyp czarownicy.

Maria Wianecka, Twórczość Marii Kozłowej z Tarnobrzega.

1990:

Marta Adolph, Stereotyp miłości we współczesnym języku polskim.

Katarzyna Bartoszcze, Stereotyp śmierci w języku i kulturze ludowej.

Małgorzata Być, Stereotyp językowy domu i rodziny w języku polskim.

Marta Czarnocka, Stereotypy językowe Rosjanina, Francuza i Amerykanina we współczesnym języku polskim.

Agnieszka Gasek, Stereotypy językowe Żyda, Niemca i Polaka w języku polskim.

Ewa Olechnowicz, Stereotypy językowe żeńskich członków rodziny: matki, teściowej, córki, siostry, babki we współczesnym języku polskim.

Jolanta Panasiuk, Wybrane stereotypy ludzi w środowisku studentów lubelskich.

Lucyna Piech, Stereotypy językowe zawodów we współczesnym języku polskim (chłop, robotnik, milicjant).

1991:

Anna Berbeć-Wypychowska, Stereotypy rodzinne: ojca, syna, brata, teścia, dziadka w języku polskim.

Małgorzata Byszuk, Stereotyp językowy wilka i wilkołaka w polszczyźnie ludowej.

Mirosława Steckiewicz, Konotacja semantyczna nazw niektórych ziół w polszczyźnie ludowej.

Małgorzata Świć-Chlebiej, Konotacja semantyczna nazw ptaków dzikich w polszczyźnie ludowej.

Krystyna Wawreła, Konotacja semantyczna wybranych nazw drzew liściastych w polszczyźnie ludowej.

Jolanta Zięba, Konotacja semantyczna nazw podstawowych zbóż w polszczyźnie ludowej.

1993:

Anna Lewandowska, Stereotypy językowe związane z kręgiem życia rodzinnego we współczesnym języku polskim.

Jolanta Urban, Wybrane stereotypy narodowościowe we współczesnym języku polskim.

Mirosława Zastawny, Szczęście w polszczyźnie ludowej.

1994:

Anna Prokopowicz, Folklor Polaków z okolic Wilna.

1995:

Walentyna Adamicka, Obrzęd weselny Polaków z okolic Woronowa (obw. grodzieński, Białoruś).
Robert Brzozowiec, Potoczny a naukowy obraz gryzoni w języku polskim na przykładzie „myszy”
i „szczura”.

Jadwiga Doda, Narodziny i śmierć w wierzeniach, obrzędach i zwyczajach Polaków z okolic
Woronowa (obw. Grodzieński, Białoruś).

Anita Dziegdiarz, Gady w polszczyźnie ludowej – analiza leksykalno-semantyczna.

Irena Kołyszko, Obrzęd weselny na Ziemi Lidzkiej (obwód Grodno, Białoruś).

Justyna Lis, Kwiaty w języku polskim. Analiza leksykalno-semantyczna.

Beata Malkiewicz, Grzyby w polszczyźnie ludowej. Analiza leksykalno-semantyczna.

Halina Mickiewicz, Obrzędy i zwyczaje związane z narodzinami i śmiercią w środowisku Polaków
z okolic Grodna.

Katarzyna Smyk, Drzewa i krzewy iglaste w polszczyźnie ludowej. Analiza leksykalno-semantyczna.

Aneta Winiarczyk, Stereotyp ptaków wieszczących zło w języku polskim. Analiza leksykalno-
-semantyczna.

Edyta Woroniewicz-Fornal, Pies i kot w języku polskim. Analiza leksykalno-semantyczna.

Monika Żuk, Pszczoła, osa, trzmiel i szerszeń w polszczyźnie ludowej. Analiza leksykalno-seman-
-tyczna.

Jerzy Bartmiński